I-II, nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr, Kahire 1972). **2.** ***Tebṣıratü'l-ḥükkâm fî uṣûli'l-aḳżıye ve menâhici'l-aḥkâm.*** Mâlikî mezhebine göre muhakeme usulünü konu alan en önemli ve hacimli eserdir. Üç ana bölümden meydana gelen eserin ilk bölümünde yargı kavramı ve önemi, kadıyla ilgili hükümler, dava konusu ve tarafları, dava ve çeşitleri, beyyine, şahitlik, yemin, mahkeme kâtipliği; ikinci bölümde beyyine çeşitleri, son bölümde ise siyâset-i şer'iyye konuları işlenmiştir. Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (I-II [kenarında İbn Selmûn'un *el-ʿİḳdü'l-munaẓẓam*'ı olarak], Bulak 1301 [Muhammed İlîş'in *Fetḥu'l-ʿAliyyi'l-mâlik* adlı eseriyle], Bulak 1300, 1301; Kahire 1319, 1321, 1378/1958; Fas 1301; nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Kahire 1406/1986). **3.** ***Dürretü'l-ġavvâṣ fî muḥâḍarati'l-ḫavâṣ.*** Fıkıh lugazlarını ihtiva eden ve Mâlikî fıkhında bu türün ilk örneği kabul edilen eser fıkıh konularına göre düzenlenmiş altmış yedi babdan oluşmaktadır (nşr. Muhammed Ebü'l-Ecfân – Osman Bittîh, Kahire - Tunus 1980; Beyrut 1400/1980, 1406/1985). **4.** ***İrşâdü's-sâlik ilâ efʿâli'l-menâsik.*** Hac menâsikiyle ilgili olup Muhammed b. Ebü'l-Ecfân tarafından neşredilmiştir (I-II, Kartâc 1989). **5.** ***Teshîlü'l-mühimmât fî şerḥi Câmiʿi'l-ümmehât.*** Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in Mâlikî fıkhına dair *el-Muḫtaṣar*'ının *(Câmiʿu'l-ümmehât)* şerhidir (yazma nüshası için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 226; *Suppl.*, II, 226). **6.** ***Keşfü'n-niḳābi'l-hâcib min muṣṭalaḥi İbni'l-Ḥâcib.*** *Teshîlü'l-mühimmât*'a mukaddime olarak yazdığı ve eserdeki bazı terimleri açık-ladığı müstakil bir risâledir (nşr. ... Ebû Fâris – Abdüsselâm eş-Şerîf ... 1990).

Müellifin kaynaklarda adı ge... kısmına diğer eserlerinde atıfta b... ğu bazı eserleri de şunlardır: *el-... ḥab fî müfredâti İbni'l-Bayṭâr* ... Baytâr'ın tıp ve eczacılıkla ilgili ... *li-müfredâti'l-edviye ve'l-aġziye* adlı eserinden [I-IV, İstanbul 1291] seçmelerden oluşmaktadır); *İḳlîdü'l-uṣûl* (Şehâbeddin Karâfî'nin *Tenḳîḥu'l-fuṣûl*'ünün muhtasarı olup tamamlanmamıştır); ***Burûḳu'l-envâri'l-muvażżıḥa li-envâʿi ṭuruḳi'd-daʿvâ*** (Yargılama hukukuna dair olduğu anlaşılan bu eser birçok kaynakta *Burûḳu'l-envâr fî simâʿi'd-daʿvâ* adıyla zikredilir ve müellifin tamamlanmamış eserleri arasında gösterilir; ancak müellif eserin adından ilk şekliyle söz etmektedir, bk. *Tebṣıratü'l-ḥükkâm*, I, 252); *Kitâbü'l-Ḥisbe* (müellif *Tebṣıratü'l-ḥükkâm*'da bu eserine de atıfta bulunur, bk. II, 203).

BİBLİYOGRAFYA :

Burhâneddin İbn Ferhûn, *Dürretü'l-ġavvâṣ fî muḥâḍarati'l-ḫavâṣ* (nşr. M. Ebü'l-Ecfân – Osman Bittîh), Beyrut 1406/1985, neşredenlerin girişi, s. 13-29; a.mlf., *İrşâdü's-sâlik* (nşr. M. Ebü'l-Ecfân), Kartâc 1989, neşredenin girişi, I, 19-60; a.mlf., *Keşfü'n-niḳābi'l-hâcib min muṣṭalaḥi İbni'l-Ḥâcib* (nşr. Hamza Ebû Fâris – Abdüsselâm eş-Şerîf), Beyrut 1990, neşredenlerin girişi, s. 27-36; a.mlf., *Tebṣıratü'l-ḥükkâm*, Bulak 1301, I, 252; II, 203; İbn Kādî Şühbe, *Târîḫ* (nşr. Adnân Dervîş), Dımaşk 1977, I, 623; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 48; a.mlf., *İnbâʾü'l-ġumr*, III, 338; Necmeddin İbn Fehd, *Muʿcemü'ş-şüyûḫ* (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Riyad 1982, s. 52, 60, 109, 130, 132, 137, 144, 148, 173, 220, 266, 267, 312, 393; Sehâvî, *et-Tuḥfetü'l-laṭîfe fî târîḫi'l-Medîneti'ş-Şerîfe*, Beyrut 1993, I, 81-82; Bedreddin el-Karâfî, *Tevşîḥu'd-Dîbâc* (nşr. Ahmed eş-Şetyevî), Beyrut 1403/1983, s. 45-46; İbnü'l-Kādî, *Dürretü'l-ḥicâl*, I, 182-183; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc* (İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müẕheb* içinde), Kahire 1329-30, I, 33-35; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 339, 762; II, 1106; Serkîs, *Muʿcem*, I, 202-203; Tebrîzî, *Reyḥânetü'l-edeb*, Tebriz 1347, I, 255; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 222; Brockelmann, *GAL*, II, 226; *Suppl.*, II, 226; Karatay, *Arapça Basmalar*, s. 272-273; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, I, 725-726; Müneccid, *Muʿcem*, V, 37-38; Hacvî, *el-Fikrü's-sâmî*, II, 271; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-ʿArabiyyetü'lletî nüşiret fî Mıṣr beyne ʿâmey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 49, 169; a.mlf., *el-Kütübü'l-ʿArabiyyetü'lletî nüşiret fî Mıṣr fi'l-ḳarni't-tâsiʿ ʿaşer*, Kahire 1990, s. 64-65; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 227; Abdülazîz Binabdullah, *Maʿlemetü'l-fıḳhi'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 92-93; *Maʿa'l-Mektebe*, s. 125-126; Elena de Felipe – Fernando Rodríguez, "Las Fuentes de Ibn Farḥûn en las Biografias de Alfaquies de al-Andalus", *Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus* ...

ABDULLAH b. FERRÛH

عبد الله بن فروخ

bk. **İBN FERRÛH**

Hadis ve fıkıh âlimi.

İBN FERRÛH

(ابن فرّوخ)

Ebû Muhammed Abdullâh b. Ferrûh el-Fârisî el-Kayrevânî (ö. 176/792)

Hadis ve fıkıh âlimi.

115 (733) yılında Endülüs'te dünyaya geldi. Doğum tarihinin 110 (728-29) ve Endülüs'te iken adının Abdûs olduğu da (Kādî İyâz, I, 340) rivayet edilmektedir. Horasan asıllı olan ailesi kendisi çok küçükken İfrîkıye'ye göç ederek Kayrevan'a yerleştiği için Horasânî ve İfrîkī, ayrıca Yemâmî nisbeleriyle de anılır. Öğrenimine Kayrevan'da başladı; Abdurrahman b. Ziyâd el-İfrîkī, İmam Mâlik'in talebesi Hâris b. Esed el-Kafsî gibi hocalardan faydalandı. İfrîkıye'den ilim için seyahate çıkan ilk şahıs olduğu söylenen İbn Ferrûh (Hüseyin b. Muhammed Şevât, II, 741) 145 (762-63) yılı civarında Medine'ye gitti. Orada İmam Mâlik'in derslerine devam etti; ayrıca Üsâme b. Zeyd el-Leysî ile Hişâm b. Urve'den hadis dinledi. Mekke'de Süfyân es-Sevrî başta olmak üzere pek çok kimseden hadis rivayet etti. Kûfe'de A'meş, İbn Ebû Zâide ve Abdullah b. Avn gibi âlimlerden faydalandı. Ebû Hanîfe ile tanışarak ondan çeşitli meselelere dair fıkhî görüşleriyle pek çok hadis dinleyip kaydetti. Aralarında tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden olanların da bulunduğu çok sayıda hocadan istifade ettikten sonra Kayrevan'a döndü ve Ukbe Camii'nde ders okutmaya başladı. Saîd b. Ebû Meryem, Bühlûl b. Râşid, Habîb b. Sâid, kendisinden en çok hadis rivayet eden Ma'mer b. Mansûr, Hallâd b. Hilâl ve Yahyâ b. Sellâm onun talebeleri arasında yer alır.

İbn Ferrûh, Kayrevan Emîri Ravh b. Hâtim el-Mühellebî tarafından kadı tayin edilmek istendiğinde bu görevi kabul etmemiş ve ancak baskı altında buna razı olmuşsa da henüz ilk davada karşılaştığı davalılara yalvararak kendisinden bir hüküm istememelerini talep etmesi üzerine emîr, yerine başka birini tavsiye etmesi şartıyla onu bırakacağını söylemiş, İbn Ferrûh da Abdullah b. Gānim'i teklif ederek kurtulmuştur. Fakat Abdullah b. Gānim'in hemen her davada kendisine başvurarak görüşünü sormasından rahatsız olmuş, hem Kayrevan'dan uzaklaşmak hem de haccetmek niyetiyle Mısır'a, oradan da Hicaz'a gitmiştir. Mektupla bilgi alışverişinde bulunduğu İmam Mâlik'le Medine'de ikinci defa buluşmuş, yanındakilere Abdullah b. Ferrûh'u "Kayrevan fakihi" diye tanıtan İmam Mâlik, kendisine sorulan soruları ona yöneltip verdiği cevapları tasdik etmek suretiyle ilmine olan güvenini göstermiştir. İbn Ferrûh 176'da (792) Medine'den ayrıldıktan sonra uğradığı Kahire'de vefat etmiş ve Mukattam tepesi eteğinde defnedilmiştir. Ölüm tarihinin 175 olduğu da söylenmiştir.

Tahsil hayatında büyük sıkıntılara katlanmış olan İbn Ferrûh, Kûfe'de talebelere kızdığı için bir süre hadis rivayet etmeme kararı alan A'meş'in kapısında günlerce beklemiş ve bir câriyesinin yardımıyla kendisine ulaşarak hadislerini tek başına dinleyip kaydetmiştir (Ebû İshak İbrâhim b. Kāsım er-Rakîk, s. 144-145). Kûfe'de Ebû Hanîfe'nin evinde iken tavandan başına düşen bir taşla yaralanınca Ebû Hanîfe'nin diyet mi yoksa hadis mi istediğini sorması üzerine hadisleri tercih ettiği nakledilir (Ebû Bekir el-Mâlikî, I, 181). Âdil olmayan yöneticinin vereceği görevin kabul edilip edilmeyeceği hususunda Abdullah b. Gānim'le tartışmaları sonucunda bir mektupla hakemliğine başvurdukları İmam Mâlik'in bu görevin kabul edilemeyeceği yolundaki İbn Ferrûh'un kanaatini benimsemesi (*a.g.e.*, I, 178-179), ayrıca Ebû Hanîfe'nin huzurunda talebesi Züfer b. Hüzeyl ile ilmî tartışmalara girmesi onun tartışmacı kişiliğini yansıtmaktadır.

İbn Ferrûh'un Mu'tezile'nin bazı görüşlerini benimsediği iddia edilmişse de Mu'tezile mezhebine mensup bir kişinin cenaze namazını kılmaktan kaçınması, hatta Mu'tezile'ye lânet okuması (Ebü'l-Arab, s. 108; Kādî İyâz, I, 346) bu isnadın doğru olmadığını göstermektedir. Ebû Dâvûd'un, *es-Sünen*'inde bir hadisini naklettiği İbn Ferrûh çok az münker rivayeti bulunan, Buhârî'ye göre bazan ma'rûf, bazan münker hadis rivayet eden bir râvi olmakla beraber bir kısım münekkitler tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Kādî İyâz onu İmam Müslim'in ricâli arasında sayarsa da (*Tertîbü'l-medârik*, I, 341) Müslim'in râvilerinden olan Abdullah b. Ferrûh Şamlı'dır ve tâbiîndendir (İbn Mencûye, I, 382).

Ziriklî, İbn Ferrûh'un Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'ten dinlediği meseleleri ve onlara sorduğu sorularla aldığı cevapları derlediği kendi adıyla anılan bir divanı olduğunu, ayrıca *er-Red ʿalâ ehli'l-bidaʿ ve'l-ehvâʾ* adlı bir eserinin bulunduğunu kaydetmektedir. İbn Ferrûh'un İmam Mâlik'e bir mektup yazarak çevresinde bid'atların çok yayıldığından şikâyet ettiği ve kendisinden mücadele hususunda yardım istediği, onun da bu konuda bir risâle yazıp gönderdiği bilindiğine göre (Ebü'l-Arab, s. 110) ikinci eserin bu meseleyle ilgili sorular ve cevaplarından meydana gelen bir risâle olması muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târîḫu'l-kebîr*, V, 169-170; Cûzcânî, *Aḥvâlü'r-ricâl*, s. 156; Ukaylî, *eḍ-Ḍuʿafâʾ*, II, 289; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-taʿdîl*, V, 137; Ebü'l-Arab, *Ṭabaḳātü ʿulemâʾi İfrîḳıyye ve Tûnis* (nşr. Ali eş-Şâbbî – Nuaym Hasan el-Yâfî), Tunus 1968, s. 107-111; İbn Hibbân, *eṡ-Ṡiḳāt*, VIII, 335; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 1515-1517; Ebû İshak İbrâhim b. Kāsım er-Rakîk, *Târîḫu İfrîḳıyye ve'l-Maġrib* (nşr. Abdullah ez-Zeydân – İzzeddin Ömer Mûsâ), Beyrut 1990, s. 122, 144-146; İbn Mencûye, *Ricâlü Ṣaḥîḥi Müslim*, I, 382; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâżü'n-nüfûs* (nşr. Beşîr el-Bekkûş – Muhammed el-Arûsî el-Matvî), Beyrut 1403/1983, I, 176-187; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 339-347; Mizzî, *Tehẕîbü'l-Kemâl*, XV, 428-430; Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, II, 471-472; a.mlf., *el-Kâşif* (Lecne), II, 105; a.mlf., *Târîḫu'l-İslâm: sene 171-180*, s. 214-216; İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, V, 356-357; a.mlf., *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, I, 440; *el-Ḥulelü's-sündüsiyye*, I, 700, 707-714; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 60; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, IV, 252; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, VI, 102; Mahfûz, *Terâcimü'l-müʾellifîn*, V, 250-251; Hüseyin b. Muhammed Şevât, *Medresetü'l-ḥadîs̱ fi'l-Ḳayrevân*, Riyad 1411, II, 740-747.

AKİF KÖTEN

İBN FİRİŞTE

(bk. İBN MELEK).

İBN FÛDÎ

(ابن فودى)

Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed Fûdî b. Osmân (ö. 1245/1829)

Batı Afrikalı İslâm âlimi ve ıslahatçı.

1180 (1766) yılında bugünkü Nijerya'nın Hevsâ (Hausa) eyaletinin Maganimi köyünde doğdu. Ailesi Fûlânîler'den Torodbe kabilesine mensuptur. Babasının lakabı olan Fûdî, Fûlânî dilinde "fakih" anlamına gelmektedir. Nijerya Fûlânî Devleti'nin kurucusu Osman b. Fûdî'nin (Osman dan Fodio) küçük kardeşi olan İbn Fûdî (Abdullahi dan Fodio) ilk öğrenimine babasından aldığı Kur'an dersleriyle başladı ve on iki yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Daha sonra ağabeyinden Arap dili ve edebiyatı, akaid, hadis, fıkıh, tasavvuf, ilm-i hisâb tahsil etti. Çoğu akrabası olan bölgedeki âlimlerin yanına giderek öğrenimini sürdürdü. Bu sırada Kādiriyye tarikatına intisabını sağlayan Şeyh Cibrîl b. Ömer onun en çok faydalandığı hocalarından oldu. *İdâʿu'n-nüsûḫ men eḫaẕtü ʿanhü mine'ş-şüyûḫ* adlı risâlesinde ailesi ve ders aldığı hocaları hakkında bilgi vermektedir. Tahsilini tamamladıktan sonra telif faaliyetlerine başlayan İbn Fûdî özellikle Arap dili ve tefsirde temayüz etti ve Batı Afrika'da büyük bir şöhret kazandı. İslâmî ilimlere vukufundan dolayı "nâdiretü'z-zamân" ve "üstâz" lakaplarıyla anıldı. Arapça'yı çok iyi kullanan ve aynı zamanda iyi bir şair olan İbn Fûdî'nin birçoğunu Arapça yazdığı kasideleri vardır.

İbn Fûdî, Sokoto hilâfetinin kurulmasından önce Hevsâ'daki putperestlere karşı yapılan birçok cihad hareketine katıldı; bir vâiz ve mürşid olarak ağabeyi Osman b. Fûdî ile birlikte bütün Hevsâ topraklarını dolaştı; hilâfet döneminde de ağabeyinin yanında hizmetlerini sürdürdü. 1812'de ağabeyinin devleti iki bölgeye taksim etmesi üzerine batı bölgesinin (Gwandu) sorumluluğu kendisine verildi ve ölümüne kadar bu görevini devam ettirdi.

Mâlikî mezhebinde ictihad mertebesine yükselmiş bir âlim olan İbn Fûdî görüşlerini mezhep taassubuna kapılmadan ortaya koymaya çalışmıştır. Bazı konularda ağabeyi Osman'la olan ilmî tartışmaları yazdıkları eserlere de yansımıştır. İbn Fûdî şimdiki Nijerya'nın Sokoto eyaletinin Gwandu şehrinde vefat etti. Buradaki türbe ve camisiyle Birnin Kebbi'de yaptırdığı cami Fûlânîler'in dinî mimarisinin en önemli yapılarındandır.

Eserleri. İbn Fûdî'nin birçoğunu manzum olarak yazdığı 100'ü aşkın eserinden bazıları şunlardır: **A) Tefsir ve Kur'an İlimleri.** **1.** *Żiyâʾü't-teʾvîl fî meʿâni't-tenzîl.* 1815 yılında yazılmış iki ciltlik bir Kur'an tefsiridir. Âyetlerin yorumunda yedi kıraate, dört mezhep imamının görüşlerine, i'rab, belâgat, usul vb. konulara yer verilmiştir. Eser Ahmed Ebü's-Suûd ve Osman et-Tayyib tarafından neşredilmiştir (Kahire 1961). **2.** ***Kifâyetü ḍuʿafâʾi's-Sûdân fî beyâni tefsîri'l-Ḳurʾân.*** *Żiyâʾü't-teʾvîl*'de bazı konuların genişçe ele alınmış olmasının eserden halkın istifadesini zorlaştırdığını söyleyen İbn Fûdî bu eserinde *Żiyâʾü't-teʾvîl*'i özetlediğini, bunu yaparken de kıraatte bölgede yaygın olan Nâfi' b. Abdurrahman'ın Verş rivayetini, ahkâmda İmam Mâlik'in meşhur olan görüşlerini vermekle iktifa ettiğini belirtmektedir (yazma nüshaları için bk. *Arabic Literature of Africa*, II, 96-97). **3.** ***el-Ferâʾidü'l-celîle ve vesâʾiṭu'l-fevâʾidi'l-cemîle.*** Kur'an ilimlerine dair olan eseri, Abdülalî Abdülhamîd'in yazdığı bir mukaddime ile birlikte Abdullah Yâsîn yayımlamıştır (Kano 1981). **4.** ***el-Miftâḥ li't-tefsîr.*** Süyûtî'nin *el-İtḳān* ve *en-Nuḳāye* adlı eserleri esas alınarak yazılmış bu manzum eseri el-Hâc Ebû Bekir Vezîr neşretmiştir (Sokoto, ts.). **5.** ***Sülâle-***